

УДК 340.15 : 349.6

Михайло Розумний,*здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ*

МІФИ В СИСТЕМІ ВИТОКІВ ЛІСОВОГО ПРАВА

У статті розглядаються зміст і властивості міфів, пов'язаних із охороною окремих дерев, святих гаїв і лісів, що сформувалися у різних народів, аналізується вплив міфів на витоки лісового права та трансформацію міфів у звичаї, які знайшли відображення в статтях Руської Права та Статуту Великого князівства Литовського 1566 р.

Ключові слова: витоки права, правосвідомість, пам'ятки права, правовий міф, лісове законодавство.

Чинне законодавство України на сучасному етапі не може надійно захистити українські ліси від незаконних рубок, крадіжок, захоплень земель. Ця обставина вимагає розроблення доктрин права, що базуються на нових наукових теоріях, підходах, навчаннях, системах поглядів, концепціях, які регулюють відносини у лісовій сфері. Їх основою може бути міфологія, інтерес до якої різко зростає в кризові переломні епохи й історичні моменти, коли відбуваються кардинальні зміни у суспільно-політичному житті країни.

Сьогодні Україна перебуває в стані глибокої кризи, тому використання деяких положень міфів, пов'язаних із лісами, які слугують засобом відображення національної правової традиції, може стати теоретичною основою розроблення правових засад виходу з цієї скрутною ситуації. Актуальність проблеми полягає також у необхідності змінити ставлення суспільства до лісів, повернути людям розуміння їх цінності як найважливішого елемента навколишнього природного середовища. Одним із варіантів вирішення цього завдання є звернення до витоків права, що дозволяє підійти з нових позицій до аксіологічного сприйняття природи, її одухотворення та шанування.

Аналіз публікацій свідчить, що тема, яка розглядається, вивчалася в контексті загальних проблем щодо впливу релігійних поглядів, міфів, пов'язаних із деревами та лісами, на доктрини права. Фрагментарно деякі аспекти проблеми вивчалися В. Борейко, В. Горбовим, В. Непийводою, Б. Кіндюком, В. Лозо, О. Логвиненко, а характеристики правових міфів присвячені роботи В. Бачиніна, Я. Голосовкера, Е. Дюркгейма, О. Лосєва, В. Мала-

хова, В. Тищенко. При цьому питання, пов'язані з роллю міфів у появі, становленні, формуванні витоків лісового права, не розглядалися і потребують свого подальшого розроблення.

Метою цієї статті є дослідження змісту, місця, ролі, властивостей, функцій міфів у системі витоків лісового права.

Звернення до міфів ґрунтується на загальновідомій ідеї юриспруденції, згідно з якою право не можна розглядати виключно як раціональну конструкцію, побудовану на засадах логіки. Це твердження досить чітко простежується на прикладі лісового законодавства, побудованого з урахуванням наявності у лісу власних законів природного розвитку, що впливають на зміст нормативно-правових актів. Починаючи з найдавніших часів, в умовах архаїчного суспільства люди використовували ліси для задоволення своїх потреб у плодах, лікарських засобах, сировині для виготовлення зброї, посуду, для будівництва. Це вимагало певних знань, люди були змушені керуватися різними прикметами, правилами та традиціями. Зазначена обставина призвела до закріплення в змісті міфів результатів примітивного раціонального знання та деяких положень загальнолюдського досвіду. При цьому люди не могли дати пояснення деяким природним явищам, що призводило до їх наділення надзвичайними властивостями, яке дозволяло створити цілісну картину навколишнього світу. Таким чином, ліс одухотворявся, «оживлявся», наділявся життєвою силою, сприймався як особливе явище. У стародавніх людей викликав поклоніння цикл росту дерев, їх перетворен-

ня з маленького насіння в потужні об'єкти природи.

Специфіка та характер міфів, пов'язаних із лісами, поступово стали формою відображення явищ навколишнього світу. Тому вважається, що міфологічна свідомість є однією з первинних, початкових форм суспільної свідомості. Так, Єнісейські тунгуси вважали, що кожне дерево, як і людина, має нитку, що з'єднує його з верховним божеством, розрив якої веде до смерті. За даними відомого українського еколога В. Борейко, ліщина в Стародавній Русі вважалася благословенним деревом, в яке не б'є гром, а в Криму вважалося, що націлені в небо крони кипариса вказують покійним найкоротший шлях на небо [1, с. 30].

Подальший розвиток держави і права в древніх цивілізаціях Греції та Риму визначив роль міфу як регулятора суспільних відносин, оскільки саме міфи містили стереотипи поведінки стосовно об'єктів природи для членів суспільства. Міфи, пов'язані з культом окремих дерев, відігравали значну роль у Древній Греції. Так, на території Акрополя росла священна олива, яку посадила богиня Афіна. Ця олива охоронялася стародавніми греками. Внаслідок обожнювання її, древні греки використовували оливкові гілки при проведенні різних урочистостей, народжень чемпіонів олімпійських ігор, народження дітей. Аналогічним чином у Стародавньому Римі на території римського форуму охоронялася смоківниця, що вважалася божественним деревом, під якою, за легендою, вочича вигодувала Ромула і Рема. За описами давньоримського історика Тацита, загибель дерева у 58 р. н. е. була сприйнята римлянами як поганий знак і дійсно, рік потому імператор Нерон вбив свою матір, почав масові репресії та страти християн.

У ранньофеодальну епоху міфи зберегли свою духовно-практичну дієвість, трансформувались у міфогему – стійкі, існуючі на рівні свідомості нормативні положення. Така точка зору підтверджується дослідженнями В. Малахова, який вважав, що наука будується на основі ідейно-образного апарату [2, с. 11]. Аналіз змісту міфів свідчить про наявність у них п'яти характерних ознак: фетишизація; колективне уявлення; відсутність раціональної ідеї; універсальність; поява звичаїв і ритуалів. Так, фетишизація якогось об'єкта, предмета, фактора – це наділення його властивостями, яких він може не мати. Наприклад, стародавні слов'яни, германці, інші народи обожнювали дуби, приписуючи їм різні міфологічні властивості. Під священними дубами у стародавніх слов'ян відбувалися всі найважливіші події: збори, весільні обряди та суди. Дуб був уособленням сили та присвячувався язичницькому богові Перуну.

Тому в літописах використовувалася така назва дуба, як Перунове дерево. Аналогічні культури були і в інших народів: у індусів священним деревом вважалася смоківниця, пов'язана з культом Шиви; у євреїв – фінікова пальма; у японців – сакура; у жителів Мадагаскару – Хасина або драконове дерево; майже в усіх країнах Азії священним вважається бамбук. На таких деревах заборонялося рубати гілки, а деякі з них використовували шамани, здійснюючи під ними обряди та віщаючи магічні речі для отримання надзвичайної сили. Іншою властивістю міфів є те, що їх зміст концентрує загальне, колективне уявлення людей, пов'язане з національним характером, менталітетом, рівнем правової культури, історичними й економічними умовами. Саме тому Ю. Тіщенко вважає за необхідне розглядати міф як колективне переживання [3, с. 713].

Особливість міфів полягає також у відсутності в них раціональності, яка вимагає наукового обґрунтування. Замість цієї характеристики в міфах відбувається генерування несуперечливої сукупності поглядів і думок з приводу міфологізованого явища. У сфері лісівництва міф відіграв роль своєрідної опори, яка давала людям впевненість у своїй захищеності завдяки наявності, наприклад, у дерев особливих властивостей, які можуть надати їм реальну допомогу. З цієї причини міфи містять лише орієнтири людської поведінки, які поєднують у собі заборони та дозволи з апеляцією до чуда, тобто віру в їх надзвичайні можливості.

Універсальність міфу, знаходить своє відображення в його збереженні або прояві на різних історичних етапах розвитку права: в архаїчному, становому (феодальному), формальному (буржуазному, соціалістичному), соціальному (сучасному). Іншим доказом наявності даної властивості є трансформація деяких міфів у релігійні обряди, які були тісно пов'язані з ритуальною та культурною практикою. Це пояснюється наявністю у змісті міфу духовної основи, спрямованості на захист людей, відсутністю протиріч, тобто ціннісно-орієнтованої точки, що дає людству жити й отримати підтримку від вищих сил.

Процес міфологізації потребує появи звичаїв і ритуалів, які поступово вкорінюються в повсякденній правовій практиці. Прикладом такого ритуалу є проведення судів у стародавніх слов'ян у заповідних гаях, в яких вважалося, що можна досягти усамітнення й отримати від богів пораду для прийняття справедливого рішення. Прикладом такого гаю є територія Києво-Печерської лаври, на місці якої в язичницькі часи перебував священний гай із статуями древніх богів. Ці особливості доводять, що міфотворчість у лісовій сфері є

продуктом діалектичної логіки одухотворення цього об'єкта природи та виконує нормативно-регулятивну функцію. З точки зору гносеології такий спосіб дослідження є емпіричним засобом створення моделі використання лісу шляхом відображення у мисленні давньої людини наявності у дерев надприродних властивостей.

З метою визначення особливостей впливу міфів на витоки права може бути використаний підхід у розумінні правової міфології, запропонований І. Грязінін. Учений доводить, що право як певний текст спочатку допускає міфологічність, яка пов'язана з існуванням деяких універсальних правових максимів, що з іншими положеннями становлять зміст правових міфів [4, с. 73]. У міфах, пов'язаних з лісами, таким максимумом або основним постулатом є охорона конкретного дерева, гаю, лісового масиву, виконавши який люди можуть отримати певну користь у вигляді захисту та заступництва. Так, відповідно до української народної традиції вважалося, що верба охороняє від злих духів, бід і нещасних випадків, тому її потрібно охороняти. У даному міфі максимумом є положення, пов'язане з охороною цього дерева; допоміжна або похідна частина міфу полягає в можливості використання верби як засобу боротьби з різними катаклізмами. З цієї причини вербою обсаджували колодязі для захисту води від злих сил, а також дороги з метою охорони подорожніх, що рухаються по ній.

Своє тлумачення правової міфології, яке забезпечує необхідний зв'язок між витоком права та суспільною думкою, розробляли представники неомарксизму і пост позитивізму – Т. Адорно, Ж. А. Астр, А. Вінер, К. Поппер. Основні положення сформульованих ними підходів зводилися до того, що в процесі історичного розвитку міфологія проходить складну трансформацію і в деяких випадках стає: обов'язковим атрибутом суспільного життя; знаходить відображення в свідомості та культурі; є основою будь-якої ідеології; переходить у норми права. Виходячи з цього має сенс розглянути їх зміст на прикладі впливу міфів на деякі витоки лісового права.

Обов'язковий атрибут суспільного життя. Міфологічні погляди, що стосуються дерев, у перебігу багатьох століть були елементом повсякденного життя. Це пов'язано з використанням деревини в будівельних, господарських, опалювальних цілях, її важливою роллю в економіці, екології, збереженні сприятливих для існування людства умов навколишнього середовища. Так, у Торі згадується дерево «ситим» із сімейства акації, з якої був зроблений ковчег Завіту. Тому його рубка та використання в різних цілях суворо забороняється ортодоксальними євреями. У свою чергу, в мусульманських текстах згадується заборона рубати дерева, що ростуть біля могил праведників. До наших днів дійшла давньослов'янська традиція на свято Івана Купала всіх Іванів прикрашати дубовими вінками, які захищали їх від пристриту й інших негативних впливів.

Відображення в свідомості та культурі народу відбувається шляхом наявності у міфу властивості впливати на масову свідомість, акумулювати колективну волю. Прикладом відображення міфів у культурі суспільства є наявність їх впливу на зміст шлюбних обрядів, пов'язаних із деревами. Так, у Сербії наречена перед вінцем підводиться до яблуні, під якою стоїть глечик із водою, куди дівчина повинна кинути монету. Таке жертвування допоможе забезпечити щастя молодій сім'ї: яблуня – вкрити від негараздів, а плоди цього дерева асоціюються з наявністю дітей. У багатьох країнах до нинішнього часу зберігся звичай, який полягає в посадці молодятами перед своїм будинком декількох дерев, що повинні забезпечити їх щастя та благополуччя. Аналогічним чином древні римляни, нормандці та германці вірили, що життя і доля людини міфічно пов'язана з долею його дерева. З цієї причини в культурі різних народів знайшов відображення звичай саджати дерево при народженні дитини, що означало наявність зв'язку між життям людини і дерева. Більш пізнім відображенням цього міфу є культурна традиція саджати фруктові дерева при народженні дітей у таких європейських країнах, як Росія, Україна, Німеччина, Франція й Італія. При цьому в Швейцарії при народженні хлопчика саджали яблуню, а при народженні дівчинки – грушу.

Культурні міфи, пов'язані з деревами, позначилися на традиціях поховання людей. Так, у японців існує звичай саджати священні дерева біля храмів і на могилах окремих людей. Загиблих у боях воїнів спалювали на вогнищі з дубових гілок, оскільки вважалося, що полум'я очищає душу померлого. У Китаї на могилах саджали дерева, які повинні були надати сили душі померлого.

Основа ідеології. Я. Голосовкер вважав міфологію примітивною гносеологією [5, с. 72]. У такому випадку міф є продуктом діалектичної логіки уявлення, що служила людині первинною теорією пізнання навколишнього природного світу. Цей висновок ученого має принципове значення, оскільки дозволяє глибше усвідомити специфіку міфологічної правосвідомості та з'ясувати її трансформацію в ідеологічні положення. Такий процес можна простежити на прикладі обожнювання окремих ділянок лісу, які оголошувалися давніми слов'янами священними гаями та замі-

нювали храми. В них заборонялося смітити, полювати на звірів, птахів, рубати дерева, рвати квіти. У таких місцях поряд з молитовним дубом стояли статуї Перуна, Сварога, Велеса й інших богів, їх огороджували спеціальною загородкою, заходити за яку мали право лише жерці.

Візантійський імператор Костянтин Багрядородний описав подячний молебень давніх слов'ян під священним дубом, який був місцем поклоніння на острові Хортиця [1, с. 8]. Іншим прикладом об'єкта, пов'язаного з ідеологією охорони дерев, був Шулявський гай у Києві на березі річки Либідь. За часів громадянської війни дерева вирубали, залишився лише один дуб, що отримав назву Перунового (заввишки 15 м, діаметром 4,6 м) і є пам'яткою природи.

Наявність зв'язку між міфами й ідеологією можна простежити на прикладі шанування мусульманами пальми як дерева мудрості та справедливості. Цей міф знайшов відображення в тому, що біля головного входу в штаб-квартиру Ради міністрів арабських країн у м. Рабат (Марокко) була посаджена велика фінікова пальма. Прикладом іншої ідеологізації міфічних уявлень про дерева є існуюча в Європі традиція шанування дуба. Так, у Німеччині та Швейцарії існував звичай, згідно з яким місцевий магістрат для прийняття рішення з будь-якого важливого питання збирався під дубом. У середні віки у Франції в'яз, липу, каштан і платан часто саджали на міських площах і там вершили правосуддя, виплачували штрафи, ренти та влаштовували зібрання. Згідно з ідеологією деяких груп населення Індії, людина, яка посадила дерево, звільнялася від гріхів, а на небесах її чекало блаженство.

Трансформація в норми права пов'язана з тим, що міф у конкретних умовах стає правовим регулятором, здійснюючи вплив на поведінку людини. Наприклад, страх перед помстою з боку дерева за їх знищення виступає як міфологічна конструкція, що створює інструмент відплати за причинене зло. Таким чином, із міфології у давнє звичаєве право перейшли положення з охорони дерев, які базувалися на уявленні про їх особливі властивості. Заслуговує на увагу точка зору А. Полякова, який вважав, що поява правового простору як особливої зони специфічних комунікацій пов'язана з процесом інтерпретації змісту міфів [6, с. 209]. Він використовує ідею соціального конструювання реальності, запропоновану П. Бергером і Т. Лукманом, згідно з якою правовий світ реалізується за допомогою мови, заснованому на ній когнітивному апараті, що дозволяє пізнати сутність і зміст міфів. Далі міф об'єктивується як правова реальність, що наділяє конкретні

суб'єкти певними властивостями, правами, обов'язками та закріплюються у вигляді звичаїв, традицій і правил. Таким чином, відбувалося обожнювання дерев, що призвело до появи заборон на їх рубки й інші види користування. Зрозуміло, що перші такі заборони носили усний характер і передавалися з покоління в покоління за допомогою усних текстів. Деякі з цих перших примітивних норм перетворилися на звичай, що вважаються згідно з Н. Пархоменко, історичним першоджерелом права [7, с. 151].

Ознакою правових міфів є відсутність їх часової прив'язки або темпоральних меж, що пов'язано з їх властивістю бути складовою духовного життя на різних етапах розвитку людства. Міфи давніх слов'ян, пов'язані з обожнюванням дубів, знайшли відображення у змісті ст. 73 Просторової редакції Руської Правди, яка встановлює штраф 12 грн за псування дуба. У подальшому міфологічні погляди справили вплив на зміст положень іншої давньої пам'ятки права – Статутів Великого князівства Литовського. Так, у народів, які жили на півночі Європи, особливо шанувалася сосна, якій приписували різні міфічні властивості та магічну силу, що символізує безсмертя. Ці міфічні погляди стали однією з причин того, що арт. 13 Волинського Статуту Великого князівства Литовського 1566 р. встановлював штраф у 2 копи грошей за псування дуба та сосни, що використовувалися як боршне дерево для збору меду.

Сьогодні міфи є одним із засобів посилення інтересу до природи, протидії глобалізації та негативним цивілізаційним процесам, науковому прогресу. Зростання інтересу до міфу й архаїчних елементів у сучасному світі пояснюється кількома причинами. По-перше, істотний вплив на трансформації функцій міфу справляє постійна зміна ставлення людини до природи, що знаходить своє відображення в змісті прийнятих нормативно-правових актів. По-друге, елементи міфологізму в ХХ ст. з'являються як реакція на раціоналізм і позитивізм та їх ідеологічні та політичні аспекти, пов'язані із страхом перед соціальними потрясіннями, переконанням, які активізуються та загрожують руйнацією західної цивілізації. Звернення до міфів, пов'язаних з лісами, в європейській культурі слід розуміти як спробу ідеологічного обґрунтування виходу з цієї скрутною ситуації.

Слід враховувати, що міфологія може мати для суспільства як конструктивний, так і деструктивний характер. Прикладом конструктивності міфів є Закон України «Про природно-заповідний фонд» від 16.06.1992 р., у ст. 3 якого до природно-заповідного фонду України належать: природні території й об'єкти – природні заповідники, біосферні запо-

відники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Наявність цього нормативно-правового акта дозволила надати державну охорону багатьом об'єктам, яким за народною традицією приписували чудодійну силу. Це природний заповідник Український степовий (Кам'яні могили), на місці якого було розташоване язичке капище (отримав державну охорону згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 22.07.1961 р. № 1118). Аналогічним чином відомо, що козаки проводили свої молебні під дуже старим деревом, яке під назвою Запорізький 700-річний дуб у 1972 р. отримав статус пам'ятки природи. До числа таких місць поклоніння, які отримали в різні роки статус «заказників», відносяться в Запорізькій області – Корсак-Могила 1984 р., Урочище Церкви 1980 р., Балка Козача 1980 р. та Цілинна ділянка Могили 1992 р.

Прикладом деструктивного міфу, пов'язаного з деревами, є факт вирубки кипарисів у Криму наприкінці 40-х років минулого століття. Причиною такого рішення кримської влади став міф, що ці дерева є розсадниками шкідливих комах. За даними В. Борейко, тодішній правитель СРСР І. Сталін згадав про ці міфи, перебуваючи в Криму на відпочинку, та негативно висловився про користь кипарисів, а місцеві керівники, бажаючи показати свою старанність, прийняли рішення про масову вирубку цих дерев у Криму.

При розгляді впливу міфології на витоки лісового права слід враховувати циклічність розвитку цивілізації та державно-правових явищ. Згідно з діалектикою Г. Гегеля, цей процес рухається по спіралі, тому на певному етапі розвитку суспільства людство повертається в ранні епохи, неминуче звертаючись до міфу та міфології. Таким чином, на даний

Стаття надійшла до редакції 11.06.2015 р.

The article deals with the contents and properties of the myths related to the protection of individual trees, sacred groves and forests, formed in different nation. It is shown the influence of myths on the sources of forest law and transformation of myths in customs that are reflected in the articles of the Statute of the Russian Pravda and the Grand Duchy of Lithuania in 1566 year.

В статье рассматриваются содержание и свойства мифов, связанных с охраной отдельных деревьев, святых рощ и лесов, сформировавшихся у разных народов, анализируется влияние мифов на истоки лесного права и трансформацию мифов в обычаи, которые нашли отражение в статьях Русской Правды и Статута Великого княжества Литовского 1566 г.

час слід очікувати активізації правотворчої діяльності, що ґрунтується на використанні міфів, присвячених лісам та іншим природним об'єктам, які мають цінне значення для людського суспільства.

Висновки

Однією з причин появи міфів, пов'язаних із обожнюванням окремих дерев та лісів, є використання цього природного ресурсу з метою задоволення своїх потреб. Аналіз міфів у лісовій сфері свідчить про наявність у них п'яти характерних ознак: фетишизація; колективне уявлення; відсутність раціональної ідеї; універсальність; поява звичаїв і ритуалів.

Дослідження динаміки міфології в лісовій сфері довело її можливість: ставати обов'язковим атрибутом суспільного життя; знаходити відображення в свідомості та культурі; бути основою будь-якої ідеології; переходити в норми права.

Список використаних джерел

1. Борейко В. Е. Лесной фольклор: Древья жизни и священные рощи. – К., 2003. – 224 с.
2. Малахов В. П. Мифы современной общеправовой теории. – М., 2013. – 151 с.
3. Тищенко Ю. В. Міф як джерело сучасного права // Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти країн: історія та сучасність: Матеріали ХХІХ Міжнар. історико-правової конф., 19–22 вересня 2013 р. – Феодосія, 2013. – С. 712–719.
4. Грязин И. Н. Право есть миф // Известия высших учебных заведений: Правоведение. – 2011. – № 5. – С. 72–95.
5. Голосовкер Я. Э. Избранное: Логика мифа. – СПб., 2010. – 496 с.
6. Поляков А. В. Общая теория права: Феноменологическо-коммуникативный подход. – СПб., 2003. – 845 с.
7. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології. – К., 2008. – 336 с.

